

Mateusz Michalski*

Templum Hierosolymitanum
– *święta architektura i porządek salomonowy*

Templum Hierosolymitanum
– *sacred architecture and the Solomon order*

Wprowadzenie

Świątynia jerozolimska odcisnęła swoje piętno w historii architektury, będąc przy tym niezwykle silnie zakorzenionym wzorcem w kulturze i religiach. Doczekała się wielu manifestacji, pierwotnie deskryptywnych, następnie graficznych. Właściwie już w starożytności podejmowano się prób pokazania w sposób graficzny opisów biblijnych dotyczących świątyni. Prawdopodobnie jednym z pierwszych przedstawień ikonograficznych jest znajdująca się w synagodze w Dura Europos manifestacja namiotu spotkania w formie grecko-rzymskiej świątyni. W księdze *Awodah* (nabożeństwo) znajdującej się w średniowiecznym traktacie *Miszne Tora* Mojżesz Majmonides opisał wymiary świątyni Heroda. Oczywiście w kolejnych wiekach pojawiały się coraz to nowe przedstawienia świątyni jerozolimskiej. Apogeum rekonstrukcji świątyni w oparciu o księgę Ezechiela należy łączyć z końcem XVI w., kiedy to pojawiła się publikacja autorstwa Villalpando i Prado. Praca tych dwóch jezuitów wpłynęła na powstanie wielu wizualnych manifestacji [1], [2]. Podkreślenia wymaga jednak to, że zainteresowanie świątynią było żywe dużo wcześniej i skupiało się m.in. na wyobrażeniu kolumn flankujących wejście do niej.

Tematem artykułu jest fenomen świątyni jerozolimskiej. Skupiono się również na przybliżeniu czytelnikowi porządku salomonowego, którego początków poszukiwano

Introduction

The Jerusalem Temple has left its mark on the history of architecture while being an extremely well-rooted model in culture and religions. It has many manifestations, originally descriptive, then graphic. In fact, in ancient times, there were attempts to show graphically biblical descriptions about the temple. Probably one of the first iconographic representations was located in the synagogue at Dura-Europos and depicted a meeting tent in the form of a Greek-Roman temple. Moses Maimonides described the dimensions of the temple of Herod in the book of *Avodah* (devotion) found in the medieval treatise *Mishneh Torah*. Of course, in the following centuries, more and more new performances of the Jerusalem Temple appeared. The apogee of the reconstruction of the temple based on the book of Ezekiel should be combined with the end of the 16th century when a publication by Villalpando and Prado appeared. The work of these two Jesuits resulted in the creation of many visual manifestations [1], [2]. It should be emphasized, however, that the interest of the temple was alive much earlier and focused, among others, in the image of columns flanking the entrance to it.

The topic of the article is the phenomenon of the Jerusalem Temple. The text also focused on familiarizing the reader with the Solomon order, whose origins are sought in columns standing in front of the tabernacle. The purpose of the work was to analyze, based on modern theoretical studies, the reception of the Jerusalem Temple pattern in European architecture, especially in Polish architecture.

* ORCID: 0000-0001-9709-8144. Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej/Faculty of Architecture, Wrocław University of Science and Technology.

w kolumnach stojących przed przybytkiem. Celem pracy było przeanalizowanie, w oparciu o nowożytnie opracowania teoretyczne, recepcji wzorca, jakim jest świątynia jerozolimska w architekturze europejskiej, w tym zwłaszcza w architekturze polskiej.

Świątynia jerozolimska w źródłach pisanych

Początki najświętszego miejsca judaizmu odnajdujemy w przybytku, którego opis zawarto w Księdze Wyjścia [3: Wj 25–31]. Informacje dotyczące świątyni i posługi, która miała się w niej odbywać, znajdują się również w Pierwszej Księdze Kronik [3: 1 Krn 21–23, 28–29] oraz Drugiej Księdze Samuela [3: 2 Sm 6–8, 24]. Podano tam informację, że Dawid przekazał plany świątyni swojemu synowi Salomonowi [3: 1 Krn 28, 11–12; 2 Sm 7, 12–13]. Opis świątyni Salomona pojawia się natomiast w Pierwszej Księdze Królewskiej [3: 1 Krl 5–8] i Drugiej Księdze Kronik [3: 2 Krn 2–6]. Kolejne dane o świątyni Salomona pochodzą z opisów jej odbudowy w Księdze Ezdrasza [3: Ezd 1, 3, 5–6].

Historia świątyni Salomona kończy się wraz z jej zniszczeniem przez wojska Nabuchodonozora [3: 2 Krl 24–25; 2 Krn 36, 19] około 586 r. p.n.e. Świątynię jerozolimską odbudowano około 520 r. p.n.e., jednak zanim przystąpiono do tego dzieła, prorok Ezechiel przedstawił jej nową wizję [3: Ez 40–48]. Stała się ona przyczynkiem do spekulatywnych prac rekonstrukcyjnych.

Oczywiście informacje o wyglądzie i charakterze świątyni przynoszą również inne źródła. Józef Flawiusz w swojej pracy *Antiquitates Iudaicae* przedstawił między innymi wymiary świątyni. Bardziej lakoniczne informacje znajdują się w *Liście Arysteasa* pochodzącym z II w. p.n.e. [4, s. 84]. W talmudycznym traktacie *Middot* (1,3) występuje opis świątyni jerozolimskiej wzniesionej przez Heroda około 20 r. p.n.e. (druga świątynia). Na jego podstawie Majmonides rekonstruował świątynię w swoim traktacie *Miszne Tora* [5, s. 17].

Wokół wyglądu świątyni powstało wiele spekulacji i wyobrażeń. Było to spowodowane tym, że większość opisów biblijnych odnosiła się do gabarytów świątyni wyrażonych wymiarami poziomymi i pionowymi. Właściwie wizja Ezechiela daje nieco większe wyobrażenie detali architektonicznych, jednak też na swój profetyczny sposób. Opisy nie dawały jednoznacznej odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób wyglądały poszczególne elementy świątyni i w jakim stylu architektonicznym świątynia została wzniesiona.

Znaczenie kolumn Jakin i Boaz oraz ich recepcja w architekturze

Jednym z istotnych elementów kompozycji świątyni, którego opis pojawił się w Pierwszej Księdze Królewskiej i u Józefa Flawiusza, były dwie kolumny odlane z brązu znajdujące się przed świątynią. Każda z nich miała 18 łokci wysokości i 12 łokci obwodu. Ich głowice miały wysokość pięciu łokci [3: 1 Krl 7, 15–16]¹. Jakin (hebr. יָכִין

¹ Por. 2 Krl 25,17. W tym miejscu w opisie widnieje informacja, że głowice miały po trzy łokcie. 2 Krn 3,15 podaje, że kolumny miały wysokość 35 łokci.

Jerusalem Temple in written sources

The origins of the holiest place of Judaism are found in the tabernacle, the description of which is contained in the Book of Exodus [3: Ex 25–31]. Information about the temple and the ministry that was to take place in it is also found in the First Book of Chronicles [3: 1 Chr 21–23, 28–29] and the Second Book of Samuel [3: 2 Sm 6–8, 24]. There was information that David gave the plans of the temple to his son Solomon [3: 1 Chr 28, 11–12; 2 Sm 7, 12–13]. However, the description of the temple of Solomon appears in the First Book of Kings [3: 1 Kings 5–8] and the Second Book of Chronicles [3: 2 Chr 2–6]. Further data about the temple of Solomon come from descriptions of its reconstruction in the Book of Ezra [3: Ezra 1, 3, 5–6].

The history of the temple of Solomon ends with its destruction by the army of Nebuchadnezzar [3: 2 Kings 24–25; 2 Chr 36, 19] around 586 B.C. The Jerusalem Temple was rebuilt around 520 B.C., but before this work began, the prophet Ezekiel presented a new version of the temple [3: Ezek 40–48]. It became a contribution to speculative reconstruction work.

Of course, other sources also provide information about the appearance and character of the temple. Joseph Flavius, in his work *Antiquitates Iudaicae*, presented, among others, the dimensions of the temple. More succinct information can be found in *Letter of Aristeas* from 2nd century B.C. [4, p. 84]. In the Talmudic treatise *Middot* (1,3), there is a description of the Jerusalem Temple erected by Herod around 20 B.C. (second temple). On its basis, Maimonides reconstructed the temple in his treatise *Mishneh Torah* [5, p. 17].

There were many speculations and ideas around the appearance of the temple. It was because most of the biblical descriptions referred to the size of the temple expressed in horizontal and vertical dimensions. Ezekiel's vision gives a slightly larger idea of architectural details, but also in its prophetic way. Descriptions did not give an unequivocal answer to how the individual elements of the temple looked and in what architectural style the temple was built.

Meaning of columns Jachin and Boaz and their reception in architecture

One of the essential elements of the composition of the temple were two bronze columns in front of the temple, whose description appeared in the First Book of Kings and Joseph Flavius. Each of them was 18 ells high and 12 ells in circumference. Their heads were five ells high [3: 1 Kings 7, 15–16]¹. Jachin (Heb. יָכִין – God confirmed) standing on the right side and Boaz (Heb. בּוֹאֵז – in him [there is] power) standing on the left side of the temple portico were erected by Hiram the King of Tyre. Each column decorated with palm leaves and pomegranate sym-

¹ Cf. 2 Kings 25.17. The description shows that the column's heads had three ells. 2 Chronicles 3.15 says that the columns were 35 ells high.

– Bóg utwierdził) stojący po prawej stronie i Boaz (hebr. בּוֹז – w nim (jest) moc) stojący po lewej stronie portyku świątynnego zostały wzniesione przez króla Tyru Hirama. Każda z kolumn udekorowana liśćmi palmy i owocami granatu symbolizowała drzewo. W historii architektury utarło się, że ten ważny motyw dwóch kolumn stanowiących kompozycję flankującą portal, ołtarz lub inny element przywołał zawsze na myśl metaforyczne związki ze wzgórzem świątynnym.

W wielu obiektach stosowano zabieg związany z usytuowaniem dwóch kolumn po bokach portalu. Działo się tak w architekturze sakralnej, ale również i w synagogach już w średniowieczu. W kościele Santa Maria Maggiore w Toscanie (852 r.) we Włoszech są dwie prawie wolno stojące kolumny ujmujące portal wejściowy. W katedrze w Würzburgu odnaleziono dwie kolumny z około 1230 r. Na gruncie polskim trend ten ujawnia się chociażby w Farze Kazimierskiej, gdzie zostały zaakcentowane dwie jońskie kolumny w podchórze. Podobny zabieg wprowadzono w kościele bernardynów w Leżajsku [6].

W architekturze synagog średniowiecznych, na przykład w Wormacji czy na krakowskim Kazimierzu, może wydawać się nieprzypadkowe stosowanie planu dwunawowego o trzech przęsłach i sześciu polach, zapewniającego ujęcie dwoma kolumnami bimy. Choć nie można również wykluczyć, że symbolikę tę nadano wtórnie. Podobnie renesansowe obramienia szaf na rodąły w formie edykułu odwołują się – za pomocą par kolumn lub pilastrow flakujących *Aron ha-Kodesz* – do tego motywu.

Próby symbolicznego nawiązania do architektury świątyni jerozolimskiej, zwłaszcza w architekturze i sztuce sakralnej były tak silne, że właściwie każdą parę kolumn niezależnie od tego, czy znajdowała się w retabulum ołtarzowym, *Aron ha-Kodesz* czy portalu, można było traktować symbolicznie jako kolumny ze świątyni Salomona.

Porządek salomonowy i wyobrażenia świątyni

*Rekonstrukcja świątyni
autorstwa Villalpando i Prado*

Do silnego rozpropagowania porządku salomonowego, ale i zainteresowania samą świątynią doprowadziło jezuickie dzieło rekonstruujące obiekt z wizji Ezechiela. Ta powstała w latach 1549–1605 praca była jedną z najbardziej znanych i rozpowszechnionych rekonstrukcji świątyni [7]. Autorami tego dzieła byli Jan Baptysta Villalpando (1552–1608) oraz Hieronim Prado (1546–1595). Zawierała poza graficznym przedstawieniem świątyni również komentarz do obiektów ukazanych w wizji Ezechiela. W sumie autorzy pokusili się o odtworzenie obozu Izraelitów (il. 1) wokół przybytku oraz wzgórza świątynnego (il. 2). Obie rekonstrukcje zostały oparte na zasadzie planu dziewięciopolewego.

Patrząc na ten schemat, można odnieść wrażenie, że ma się do czynienia z rzymskim *castrum*. Z centralnie usytuowanym *cardo* i prostopadłym do niego *decumanus*, na którego osi znalazła miejsce świątynia. Pomiędzy drogami i placami usytuowano 12 obozów plemion Izraela.

bolized a tree. It has become common in the history of architecture that this important motif of two columns constituting a composition flanking a portal, altar, or other elements always reminded of metaphorical connections with the temple hill.

In many buildings, two columns were located on the sides of the portal. This was the case in religious architecture, but also synagogues in the Middle Ages. At the church of Santa Maria Maggiore in Tuscany (852) in Italy, there were two almost free-standing columns embracing the entrance portal. Two columns from around 1230 were found in the cathedral in Würzburg. In Poland, this trend is evident, for example, in a parish church in Kazimierz, in which two Ionic columns under the choir were emphasized. A similar solution was introduced in the Bernardine church in Leżajsk [6].

In the architecture of medieval synagogues, for example, in Worms or Kraków's Kazimierz, the use of a two-nave plan with three spans and six fields, ensuring flanking of the bimah with two columns may not be accidental. However, it cannot be ruled out that this symbolism was given secondary status. Similarly, the Renaissance frames of the Holy Ark in the form of an aedicula refer to this motif, using pairs of columns or pilasters flanking the *Aron ha-Kodesh*.

Attempts to symbolically refer to the architecture of the Jerusalem Temple, especially in architecture and sacred art, were increased. Virtually every pair of columns, regardless of whether they were in the altar retable, *Aron ha-Kodesh*, or the portal, could be treated symbolically as columns from the temple of Solomon.

The order of the Temple of Solomon and images of the temple

Reconstruction of the temple by Villalpando i Prado

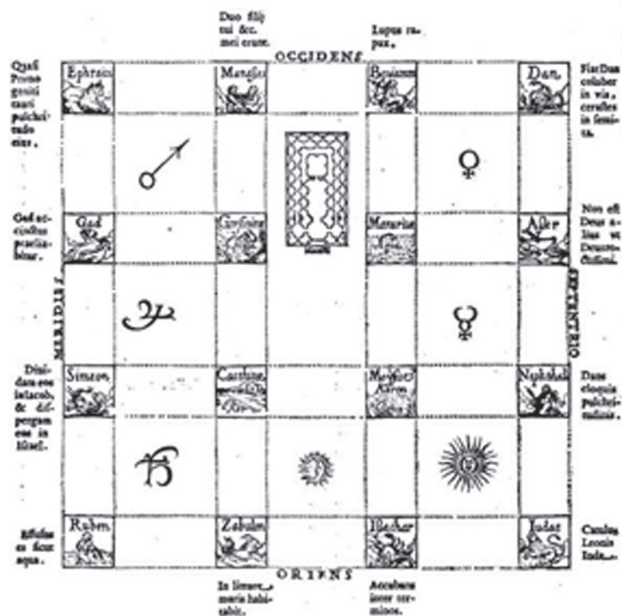
The Jesuit work reconstructing the building from Ezekiel's vision led to a significant propagation of the Solomon order, but also to the interest in the temple itself. This work, created in the years 1549–1605, was one of the most famous and widespread reconstructions of the temple [7]. The authors of this work were Jan Baptist Villalpando (1552–1608) and Hieronim Prado (1546–1595). Apart from the graphic representation of the temple, it also contained a commentary on the objects shown in Ezekiel's vision. In total, the authors were tempted to reconstruct the Israelite camp (Fig. 1) around the sanctuary and the temple hill (Fig. 2). Both reconstructions were based on the principle of a nine-bay plan.

Looking at this pattern, one gets the impression that we are dealing with a Roman *castrum*. With a centrally located *cardo* and a *decumanus* perpendicular to it, on whose axis the temple found a place. There were 12 camps of the tribes of Israel between roads and squares.

The temple hill was erected on a similar urban principle and laid out in the interior, just like the Israelite camp. The difference was in its surroundings, with two additional walls separating the zones. It should be remembered that in addition to the reconstructions recited, the authors

EORVND E M CASTRORVM DISPOSITIO, MVNDVM referens, & Templum.

Genf. 48. 9. 5. & Cap. 49. 9. 4. 7. 9. 13. 14. 17. 19. 21. Deut. 33. 9. 26.

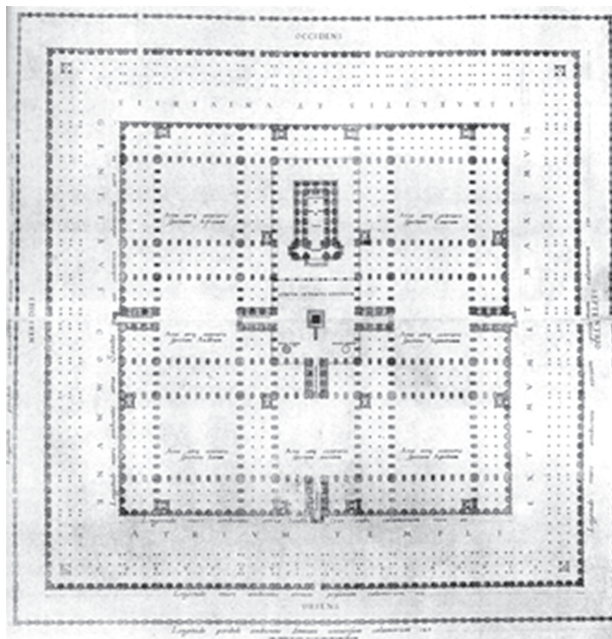

Il. 1. Plan obozu Izraelitów względem stron świata z pokazaniem symboliki świątyni jerozolimskiej (J.B. Villalpandus, H. Pradus, źródło: [7])

Fig. 1. The plan of the Israelite camp towards the parts of the world showing the symbolism of the Jerusalem temple (J.B. Villalpandus, H. Pradus, source: [7])

Samo wzgórze świątynne wzniesione zostało na podobnej zasadzie urbanistycznej i rozplanowane we wnętrzu identycznie jak obóz Izraelitów. Różnica polegała na jego otoczeniu dwoma dodatkowymi murami wydzielałymi strefy. Trzeba pamiętać, że oprócz przytoczonych rekonstrukcji autorzy przedstawili również próbę odtworzenia wnętrza *Kodesz-ha-Kodasim*. Jest ona zgodna z opisem zawartym u Ezechiela, poza małymi szczegółami. W pomieszczeniu znajduje się Arka Przymierza i strzegący jej cherubini. Arka ma zaburzone proporcje, przez co nie jest wymiarów biblijnych. Również cherubini są bardziej ludźmi niż opisanymi istotami o czterech twarzach.

Świątynia jerozolimska stała się apogeum starożytnej, żydowskiej myśli architektonicznej, a sposób jej rozmierzania opierał się na centralizacji, bilateralności i podobieństwie [8, s. 114]. Z pewnością stwierdzenie to można odnieść do geometrycznej rekonstrukcji świątyni opartej na wizji Ezechiela. Nadrzędną zasadą, która rządziła w rekonstrukcji, była zasada złotego podziału. Każdy kolejny kwadrat zastosowany w rekonstrukcji Villalpando i Prado wynika ze złotego podziału poprzedniego koncentrycznie usytuowanego kwadratu. W opisie świątyni w wizji Ezechiela operuje się wartością proporcji 3:5. Patrząc jednak

Il. 2. Rekonstrukcja świątyni jerozolimskiej (J.B. Villalpandus, H. Pradus, źródło: [7])

Fig. 2. Reconstruction of the Jerusalem temple (J.B. Villalpandus, H. Pradus, source: [7])

also presented an attempt to recreate the interior of *Kodesh HaKodashim*. It is consistent with the description contained in Ezekiel, except for small details. The room is home to the Ark of the Covenant guarded by cherubs. The ark has distorted proportions, making it not biblical. The cherubs are also more human than the described four-faced beings.

The Jerusalem Temple became the apogee of ancient Jewish architectural thought, and the method of its measurement was based on centralization, bilateralism, and similarity [8, p. 114]. Indeed this statement can be referred to as the geometric reconstruction of the temple based on Ezekiel's vision. The overriding principle, which ruled in the reconstruction, was the principle of the golden ratio. Each subsequent square used in the reconstruction of Villalpando and Prado results from the golden division of the previous concentrically located square. In the description of the temple, Ezekiel's vision uses a 3:5 ratio value. However, looking at the geometric analysis of the plan, elements resulting from the golden ratio may be listed.

The division of the outermost wall of the temple marks the inner edges of the cloister colonnades surrounding the priestly courtyard. The division of the medial wall gives the axes of the first row of columns inside the cloisters. The use of the golden ratio on the colonnades surrounding the medial wall determines the width of the columns and cloister pillars dividing the temple courtyard. The division of the wall atria Sancta (internal) allows you to get the second of the internal edges of the cloister surrounding the priestly courtyard. The golden division of the inner edge of the cloister surrounding the atria Sancta wall, along with the divine proportion of the atria Sancta wall, imposes the thickness of the cloister's pillars. At the same

na analizę geometryczną planu, można szczegółowo określić elementy wynikające ze złotej proporcji.

Podział najbardziej zewnętrznego muru świątyni wyznacza wewnętrzne krawędzie kolumnad krużganków obiegających dziedziniec kapłański. Podział muru środkowego daje osie pierwszego rzędu kolumn wewnątrz krużganków. Zastosowanie złotej proporcji na kolumnadach obiegających mur środkowy określa szerokości słupów i filarów krużganków dzielących dziedziniec świątynny. Podział muru atria Sancta (wewnętrzny) pozwala otrzymać drugą z wewnętrznych krawędzi krużganka obiegającego dziedziniec kapłański. Złoty podział wewnętrznej krawędzi krużganka obiegającego mur atria Sancta wraz z boską proporcją muru atria Sancta narzuca grubość filarów krużganka. Jednocześnie podział ten wyznacza ostateczny wymiar każdego z dziewięciu kwadratowych dziedzińców ograniczonych z każdej strony krużgankami. Złota proporcja dziedzińca kapłańskiego pokrywa się z osiami zewnętrznymi ścian świątyni oraz wyznacza symetryczny układ, w którym znajdują się trzy przedsionki świątyni.

Wewnętrzna krawędź krużganka ma długość 19 modułów. Stosunek wartości pozostających w złotym podziale dla tego odcinka to 12 i 7 modułów. Liczby te wyznaczają osie ścian wewnętrznych świątyni oraz szerokości przedsionków prowadzących na dziedziniec przed świątynią.

Złota proporcja placu ograniczonego krużgankami, a stanowiącego dziedziniec kapłański wyznacza dokładne usytuowanie i wymiary ołtarza znajdującego się w centrum dziedzińca.

Z powyższej analizy wynika, że złoty podział staje się podstawową zasadą kształtowania planu rekonstruowanej przez Villalpando i Prado świątyni, a kolejne podziały planu wynikają bezpośrednio z wcześniejszych kwadratów. Wyjściowe dla konstrukcji planu są zasadniczo dwa pierwsze zewnętrzne mury. Z ich podziału wiadomo o szerokości między słupami krużganków, co pozwala na określenie odległości pomiędzy kolejnymi koncentrycznymi kwadratami.

Kompozycja planu synagog w oparciu o złoty podział sali męskiej jest swoista dla architektury synagog z bimą-podporą powstających w Polsce od końca XVI w. Z tej proporcji wynika zbliżenie słupów i wytworzenie centralnego pola, w którym lokalizowana jest bima. Złoty podział określa również jej wymiary. Zastosowanie tej zasady w planie w tak prostej i wyraźnej formie jest charakterystyczne dla architektury bożniczej. Stanowi to element konstytuujący synagogę z bimą-podporą i jest elementem definicji takiego rozwiązania, oprócz obniżenia sklepienia w centralnym polu i połączenia podestu z konstrukcją [9, s. 143–149]. Zasadę tę zastosowano m.in. w synagogach w Tykocinie, Orli, Dukli, Przemyślu, Łucku, Pińsku, Słonimiu, Przeworsku, Rymanowie, Starej w Rzeszowie i Maharszala w Lublinie.

Porządek salomonowy

Wejście do świątyni było flankowane przez dwie kolumny. Jednak same kolumny nie stanowią jeszcze porządku architektonicznego w rozumieniu teoretyków

time, this division determines the final dimension of each of the nine square courtyards limited on each side by the cloisters. The golden proportion of the priestly yard coincides with the axes of the outer walls of the temple and specifies the symmetrical arrangement in which the three vestibules of the temple are located.

The inner edge of the cloister is 19 modules long. The ratio of the values remaining in the golden ratio for this segment is 12 and 7 modules. These numbers represent the axes of the inner walls of the temple and also, refer to the width of the vestibules leading to the courtyard in front of the temple.

The golden proportion of the square limited by the cloisters and constituting the priestly yard determines the exact location and dimensions of the altar located in the center of the courtyard.

The above analysis shows that the golden ratio becomes the basic principle of shaping the plan of the temple reconstructed by Villalpando and Prado, and the subsequent divisions of the plan result directly from earlier squares. The output for the construction of the plan are generally the first two outer walls. From their division, we know about the width between the cloister columns, which allows us to determine the distance between successive concentric squares.

The composition of the synagogue plan based on the golden ratio of the men's room is peculiar to the architecture of synagogues with the bimah-support built in Poland since the end of the 16th century. This proportion makes the columns close to each other and creates a central field in which the bimah is located. The golden ratio also determines its dimensions. The application of this principle in such a simple and clear form in the plan is characteristic of the synagogue's architecture. It is an element constituting a synagogue with a bima support. It defines this solution, in addition to lowering the vault in the center field and connecting the platform with the structure [9, pp. 143–149]. This principle was applied, among others in the synagogues in Tykocin, Orla, Dukla, Przemyśl, Łuck, Pinsk, Słonim, Przeworsk, Rymanów, Stara in Rzeszów and Maharshal in Lublin.

Solomon order

Two columns flanked the entrance to the temple. However, the columns themselves are not yet an architectural order in the understanding of architectural theorists². It was only in the architecture of the 17th century that an arrangement was created that, in addition to the column itself, also had other elements that can be jointly called the Solomon order. The search for architectural patterns in biblical antiquity was extremely prevalent in the Renaissance³. The works of architectural theorists

² Among other things, Scamozzi defines architectural order as a finite set of elements consisting of a cornice, capital, base and column (Cf. [10, part 2, book 6, chapter 1, part 2]).

³ As Hubertus Günther pointed out, several points were indicated as the beginning of art, including the basic one, which was Greek culture. Only some architectural theorists were inclined to understand

Il. 3. Porządek świątyni Salomona
(S. Serlio, źródło: [11, tab. XIII])

Fig. 3. The Order of the Temple of Solomon
(S. Serlio, source: [11, Table XIII])

architektury². Dopiero w architekturze XVII w. powstał układ mający oprócz samej kolumny również inne elementy, które wspólnie można nazwać porządkiem salomonowym. Poszukiwanie wzorców architektonicznych biblijnej starożytności było niezwykle popularne w renesansie³. Próby odtworzenia idealnego wyglądu świątyni jerozolimskiej przyniosły prace teoretyków architektury, a podstawę dla nich stanowiła propozycja Sebastiana Serlia (il. 3). Porządek opracowany przez niego był pewnego rodzaju wariacją, łącząc w sobie dwa klasyczne witrwiańskie porządki architektoniczne. Powstał w wyniku

² Między innymi Scamozzi definiuje porządek architektoniczny jako skończony zbiór elementów, na które składają się gzyms, kapitel, baza i kolumna (por. [10, cz. 2, ks. 6, rozdz. 1, cz. 2]).

³ Jak zaznaczył Hubertus Günther, jako początek sztuki wskazywano wówczas kilka punktów, w tym podstawowy, którym była kultura grecka. Tylko część teoretyków architektury skłaniała się do rozumienia architektury świątyni jerozolimskiej jako sztuki sensu stricto, co wynikało w dużej mierze z problemów, jakich nastęrczały klasyczne porządki i ich kolejność powstawania. Dla zrozumienia tego zagadnienia istotne jest wiązanie porządku korynckiego z architekturą świątyni jerozolimskiej, co oznaczałoby, iż musiałby on powstać przed porządkiem doryckim, a jego recepcja wyglądałaby zupełnie inaczej, niż rozumiał to np. Alberti.

brought attempts to recreate the ideal appearance of the Jerusalem Temple, and the basis for them was the suggestion of Sebastiano Serlio (Fig. 3). The order he developed was a kind of variation, combining two classic Vitruvian architectural orders. It was created as a result of a combination of columns with a Corinthian capital and a Doric triglyph-metope frieze [11, tab. XIII].

*The order of the Temple of Jerusalem
by the Villalpando and Prado and its application*

The reconstruction of the Jerusalem Temple proposed by Villalpando and Prado presents a particularly complicated scheme of this solution (Fig. 4). The capital in Corinthian forms was located on the channeled column. As the inscription in the figure says, the capital had the form of a lily *quasi opere lilii fabricata*. However, acanthus leaves were not used in the decoration. Instead, the author used palm leaves [12, p. 315]⁴ and dates. A lily flower was placed in the center of the contoured abacus. Above there was an architrave divided into three façades, each of which was preceded by an astragal. Instead of *guttae* and *reguli*, between the architrave and frieze, there was a profiled cornice covered with tenia. The frieze was designed in the form of triglyphs and metopes, with a difference that the grooving of plates was filled with palm leaves. Above, there was no *mutulus*, but an exceptionally richly developed cornice appeared, which could be considered doubled, primarily since its upper part was supported on consoles. Among the details of this zone Ionic cymatium, astragalus can be found. Everything was embraced in the forms of a plant flagella.

At the end of the 17th century, Augustin-Charles d'Aviler noted in his treatise: *Villalpando treats the story of Kallimach as a fairy tale and asserts that the Corinthian capital derives its origin in the Temple of Solomon and that the leaves were palm. He is also convinced that the Corinthian order is a masterpiece of architecture* [14, p. 73]. He also presented the symbolic meaning of the composition used by Villalpando. He pointed out that there was no reference to the First Book of Kings, in which the description of lilies and grenades adorning the columns appeared [3: 1 Kings 7, 17–20].

Villalpando incorporated pomegranate fruit into his pattern, but he did not put it in the capital. *Dispositio malorum granatorum* shows the underside of the entablature. Matrices with 24 grenades were located between the consoles. There is no doubt, however, that the total number of pomegranates (192) differs by eight from the value given in the description of the temple of Solomon (200) [3: 1 Kings 7, 20].

the architecture of Jerusalem Temple as an art, which was due to the problems posed by classical orders and the order of their creation. The key to understanding this issue is the connection of the Corinthian order with the architecture of the Jerusalem Temple, which would mean that it would have to arise before the Doric order, and its reception would look completely different than what, for example, Alberti understood.

⁴ Jerzy Kowalczyk said that they were lily leaves, although the description in Ezekiel's vision shows that they should be palm leaves [13, p. 228].

zestawienia kolumn o korynckim kapitelu oraz doryckiego fryzu tryglifowo-metopowego [11, tab. XIII].

*Porządek świątyni jerozolimskiej
według Villalpando i Prado i jego zastosowanie*

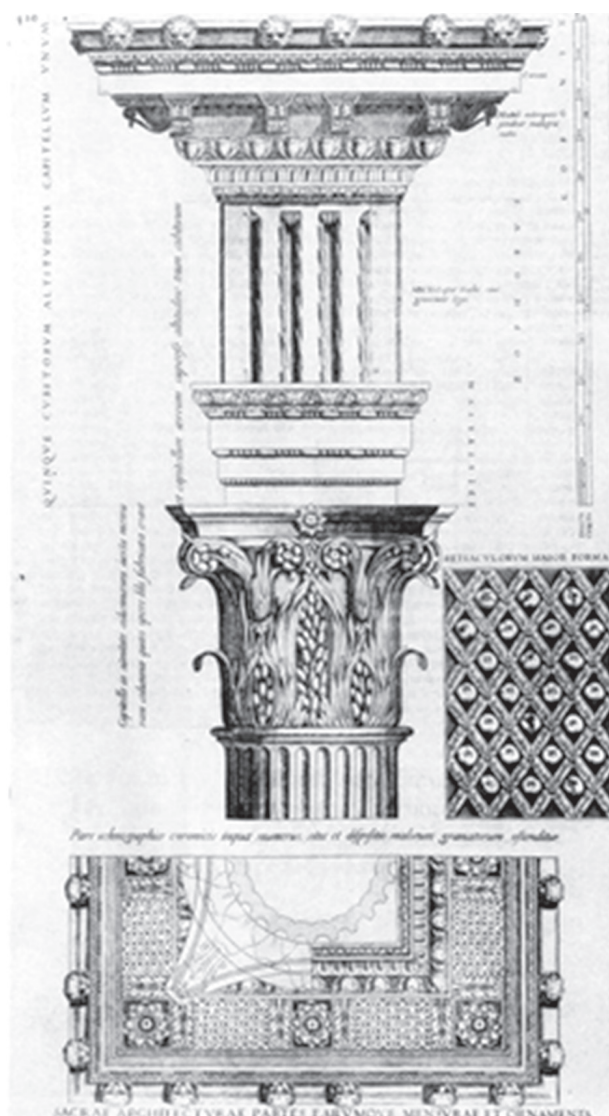
Szczególnie rozbudowany schemat tego rozwiązania przedstawia rekonstrukcja świątyni Salomona zaproponowana przez Villalpando i Prado (il. 4). Na kanelowanej kolumnie usytuowano kapitel w formach korynckich. Jak głosi napis na rysunku, kapitel miał formę lilii *quasi opere lilii fabricata*. W dekoracji nie wykorzystano jednak liści akantu. Zamiast tego autor zastosował liście palmy [12, s. 315]⁴ i daktyli. Na wyprofilowanym abakusie umieszczono w centrum kwiat lilii. Powyżej znajdował się architrav podzielony na trzy fascje, z których każda została poprzedzona astragalem. Pomiędzy architravem a fryzem zamiast *guttae* i *reguli* znalazł się profilowany gzyms przykryty występującą w tym miejscu w porządku doryckim *tenią*. Fryz został zaprojektowany w formie tryglifów i metop, z tą różnicą, że żłobkowanie płyt wypełniono liśćmi palmy. Powyżej zabrakło *mutulusu*, za to pojawił się niezwykle bogato rozbudowany gzyms, który można by uznać za zdwojony, tym bardziej że jego górna część została wsparta na konsolach. Wśród detalu tej strefy odnaleźć można kimation joński, astragal. Wszystko zostało ujęte w formy wici roślinnej.

Pod koniec XVII w. Augustin-Charles d'Aviler zaznaczył w swym traktacie: *Villalpando traktuje jako bajkę historię Kallimacha i zapewnia, że koryncki kapitel wywodzi swój początek w świątyni Salomona, oraz że liście były palmowe. Jest również przekonany o tym, że porządek koryncki jest arcydziełem architektury* [14, s. 73]. Przedstawił też symboliczne znaczenie kompozycji zastosowanej przez Villalpando. Wskazał, że brakuje odniesień do Pierwszej Księgi Królewskiej, w której pojawił się opis lilii i granatów zdobiących kolumny [3: 1 Krl 7, 17–20].

Villalpando wkomponował w swój schemat owoce granatu, jednak nie umieścił ich na kapitelu. *Dispositio malorum granatorum* przedstawia spodnią stronę belkowania. Matryce z 24 granatami zostały usytuowane między konsolami. Nie ulega jednak wątpliwości, że sumaryczna liczba owoców granatu (192) różni się o osiem od wartości podanej w opisie świątyni Salomona (200) [3: 1 Krl 7, 20].

Podobną dekorację w formach granatu zaproponował Diego de Sagredo (1490–1528) w opisie porządku hiszpańskiego (bałaskowego) w *Medidas del Romano* (1526). Forma kapiteli oparta na dekoracjach nawiązujących do granatu wywodzona jest przez autora od łacińskiego określenia odnoszącego się do kwiatów granatu. Trudno jednak łączyć te prace ze schematem zaproponowanym przez Villalpando, choć jednocześnie nie wolno zapominać, że tradycja salomonowa wpłynęła na XVIII-wieczne wytworzenie się stylu *barroco florido*, będącego szczególną formą architektury dworu Burbonów w Kastylii [15, s. 52].

⁴ Jerzy Kowalczyk podał, że były to liście lilii, choć z opisu w wizji Ezechiela wynika, że powinny to być liście palmy [13, s. 228].

Il. 4. Porządek świątyni Salomona
(J.B. Villalpandus, H. Pradus, źródło: [7])

Fig. 4. The Order of the Temple of Solomon
(J.B. Villalpandus, H. Pradus, source: [7])

A similar decoration in pomegranate forms was proposed by Diego de Sagredo (1490–1528) in the description of the Spanish (banister) order in *Medidas del Romano* (1526). The form of capitals based on decorations referring to pomegranate is derived by the author from the Latin term referring to pomegranate flowers. However, it is challenging to combine these works with the scheme proposed by Villalpando. At the same time, it must not be forgotten that the Solomon tradition influenced the 18th-century creation of the *barroco florido* style, which is a unique form of architecture of the Bourbon court in Castile [15, p. 52].

The form proposed by Villalpando and Prado was also described in the treatise *Parallele de l'architecture antique* (1650) by Freard de Chambray (1606–1676). The author noted in it that the combination of a soft, female Corinthian capital with a firm, male Doric entablature is a perfect form [16, p. 70] and was characteristic of the temple of Solomon [17].

Forma zaproponowana przez Villalpando i Prado została opisana również w traktacie *Parallele de l'architecture antique* (1650) Frearda de Chambrai (1606–1676). Autor zaznaczył w nim, że połączenie miękkiego, żeńskiego kapitelu korynckiego z jędrnym, męskim doryckim belkowaniem jest najdoskonalszą formą [16, s. 70] i było charakterystyczne dla świątyni Salomona [17].

Jeśli spojrzeć na opracowania teoretyczne, na polskim gruncie identyczny motyw jak przedstawiony w *In Ezechielem* pojawił się po raz pierwszy w 1678 r. w *Callitectorum seu de pulchro architecturae sacrae et civilis* autorstwa jezuita Bartłomieja Nataniela Wąsowskiego. Ten podręcznik do nauczania w szkołach jezuickich czerpał wzór z traktatu Villalpando i Prado, choć nazwiska tych autorów się w nim nie pojawiają [13, s. 228], [18, s. 251]. Architektura powstająca szczególnie we wschodniej Polsce wykorzystywała jezuicki schemat porządku świątyni jerozolimskiej. Jak podkreślił Adam Miłobędzki: [...] *typowe dla budowli środowiska lubelskiego zestawienie korynckich pilastrów z doryckim belkowaniem w ówczesnej teorii sztuki było znamiem porządku świątyni Salomona, z którą kontrreformacyjny światopogląd wiązał legendarnie początki architektury* [19, s. 149]. Powstało wiele obiektów, w których starano się stosować jezuickie formy porządku salomonowego. Rozwiązanie takie wykorzystano na portalu zamku w Legnicy (1. połowa XVI w.), portalu ratusza krakowskiego (obecnie Collegium Maius) (po 1593), portalu kościoła jezuitów w Kaliszu (1592–1597), kaplicy Firlejów w Bejskach (1594–1600). W XVII w. wzniesiono z jego zastosowaniem fasadę kościoła jezuitów w Lublinie (1617), fasadę kościoła wizytek w Krakowie (1692–1695), fasadę prezbiterium i nawy kościoła parafialnego w Radzynie Podlaskim (1641). Osiemnastowiecznym przykładem tego układu jest fasada kościoła karmelitów bosych w Berdyczowie (1739–1754, fasada 1780) zaprojektowana przez Jana de Witte. W projektach tego autora występowały kapitele jońskie i układ w wielkim porządku, jednak ostatecznie wykonano porządek salomonowy.

W bożnicach polskich nie odnajdzie się pełnego układu porządku salomonowego składającego się z kapitelu, architrawy i gzymsu. Jedynym punktem, w którym występuje zbieżność, są kapitele korynckie oparte na formach liści palmy, względnie lilii.

Kapitele korynckie stosowano jako zwieńczenie kolumn podtrzymujących zwieńczenie nad bimą w synagogach w Tarnowie i Przemyślu. W tych dwóch obiektach nie ma w dekoracji kapiteli liści palmy ani lilii. W synagodze tarnowskiej trudno określić jednoznaczny wygląd kapiteli, gdyż jedynym istniejącym materiałem ikonograficznym jest szkic z 1941 r. Wiadomo natomiast, że kolumny usytuowane były na *plincie*, a archiwolta nie uzyskała żadnej szczególnej dekoracji sztukatorskiej. W synagodze w Przemyślu zastosowano w dekoracji liście akantu. Zresztą tamtejsze kapitele przypominają formy, które można znaleźć w traktatach Sebastiana Serlia, Jacopa Barozziego da Vignoli, Andrei Palladia, Vincenza Scamozziego. W tym obiekcie kolumny w dolnej części zostały wsparte na bazie złożonej z *torusa* i *trochilusa*, a archiwolta zamknięta kluczem uzyskała bogatą tectonikę.

If we look at theoretical studies, on Polish soil, an identical motif as presented in *In Ezechielem* appeared for the first time in 1678 in *Callitectorum seu de pulchro architecturae sacrae et civilis* by Jesuit Bartłomiej Nataniel Wąsowski. This guide for teaching in Jesuit schools drew on the model of the Villalpando and Prado treaties, although the names of these authors do not appear in it [13, p. 228], [18, p. 251]. Architecture created especially in eastern Poland, used the Jesuit order pattern of the Jerusalem Temple. As Adam Miłobędzki emphasized: [...] *a typical combination of Corinthian pilasters with Doric entablature in the contemporary theory of art was a hallmark of the order of the temple of Solomon, with which the counter-reformative worldview connected legendary the beginnings of architecture* [19, p. 149]. Many buildings were erected in which Jesuit forms of the Solomon order were tried. This solution was used on the portal of the castle in Legnica (1st half of the 16th century), the portal of the Kraków town hall (now Collegium Maius) (after 1593), the portal of the Jesuit church in Kalisz (1592–1597), the Firlej chapel in Bejsce (1594–1600). In the 17th century, the façade of the Jesuit church in Lublin (1617), the façade of the church of the Visitation in Kraków (1692–1695), the façade of the presbytery and nave of the parish church in Radzyń Podlaski (1641) were erected with its use. An 18th-century example of this arrangement is the façade of the church of the Discalced Carmelites in Berdyczów (1739–1754, façade 1780) designed by Jan de Witte. This author's designs featured Ionic capitals and disposition in great order, but eventually, the Solomon order was made.

In Polish synagogues, the full arrangement of the Solomon order consisting of the capital, architrave, and cornice will not be found. Corinthian capitals, based on the forms of palm leaves or lilies, are the only point of convergence.

Corinthian capitals were used in synagogues in Tarnów and Przemyśl. They crowned the columns supporting the top of the bimah. In these two objects, palm and lily leaves are not in the decoration of the capitals. In the Tarnów synagogue, it is difficult to determine the unequivocal appearance of capitals. The only existing iconographic material is a sketch from 1941. It is known, however, that the columns were located on the plinth, and the archivolt did not receive any particular stucco decoration. Acanthus leaves were used in the decoration of the synagogue in Przemyśl. Anyhow, the local capitals resemble the forms that can be found in the treatises of Sebastian Serlio, Jacopo Barozzi da Vignola, Andrea Palladio, Vincenzo Scamozzi. In this building, the columns in the lower part were supported on a base consisting of *torus* and *trochilus*, and the archivolt locked with a key obtained rich tectonics.

The synagogues in Ostrog and Suburb Synagogue in Lviv have remarkably similar capitals. In both cases, the octagonal pillars in the center field were crowned with Doric echinus. Sergey Kravtsov pointed out that under it were acanthus leaves with olive branches woven in, which brings the capitals closer to Corinthian patterns [12, p. 319]. At the same time, this form was to correspond

Synagoga w Ostrogu i Przedmiejska we Lwowie mają niezwykle podobne do siebie kapitele. W obu przypadkach ośmioboczne filary w polu centralnym zostały zwieńczone doryckim echinusem. Sergey Kravtsov zwrócił uwagę, że pod nim znajdowały się liście akantu z wplecionymi gałązkami oliwki, co zbliża kapitele bardziej do wzorców korynckich [12, s. 319]. Jednocześnie taka forma miała odpowiadać kapitelowi zaproponowanemu przez Serlia [12, s. 320]. Jednak u Serlia forma ta jest opisana jako kapitel kompozytowy.

Formę nawiązującą do korynckich kapiteli zastosowano również jako zwieńczenie kolumn w synagodze w Łańcucie. W tym przypadku jednak proporcje kapitelu są mocno zaburzone, a formy zbarbaryzowane (prawdopodobnie wzorem były liście akantu). Nie zmienia to faktu, że kolumny nie mają baz, a archiwolta zwieńczona kluczem uzyskała mocno uproszczone profilowanie sztukatorskie.

Formy kapiteli korynckich pojawiają się nie wcześniej niż pod koniec XVI w. w synagodze w Tarnowie⁵. Zarówno forma kapiteli w synagodze tarnowskiej, jak i w Ostrogu czy Lwowie nawiązywała bardziej do traktatu Serlia niż rozwiązania zaproponowanego przez Villalpando i Prado. Zastosowanie we wszystkich przypadkach dekoracji klasycznej opartej na liściach akantu wskazuje na brak związków z zaproponowanym przez jezuitów rozwiązaniem. Tym bardziej że w bożnicach nie można znaleźć form kompletnego porządku salomonowego i praktycznie w żadnym obiekcie nie ma jakichkolwiek dekoracji archiwolty, które opierałyby się na jezuickiej rekonstrukcji.

Spiralna kolumna a porządek świątyni jerozolimskiej

Oprócz koncepcji autorstwa Villalpando i Prado, której recepcja jest powszechna w XVII w., w wieku XVI funkcjonowały zakorzenione w średniowieczu wzorce spiralnych kolumn jako elementów świątyni jerozolimskiej. W renesansie świątynia jerozolimska była często przedstawiana z krętymi kolumnami, chociażby we Francji przez Jeana Fouqueta [20, s. 90–93, 154–169]. Motyw spiralnej kolumny w związku ze świątynią widoczny jest również w malarstwie Rafaela⁶ czy Francesca de Hollanda.

Uznanie, że kolumny świątyni były spiralne, mogło mieć związek z tradycją, iż kolumny pierwszej bazyliki św. Piotra trafiły do Włoch jako spolia ze świątyni w Jerozolimie [21]. Legenda ta trwała do XVIII w. [20, s. 154].

Praktyczne wykorzystanie we włoskiej architekturze spiralnych kolumn przypisywano raczej architekturze prywatnej lub prostej, lub określanej jako „wiejska”, często kojarzonej z szorstkimi motywami rustykalnymi i bachantycznymi⁷ [20, s. 169, 170], [17]. Leon Battista Alberti i Vincenzo Scamozzi wspominają o tym, iż wraz

do the capital proposed by Serlio [12, p. 320]. However, in the work of Serlio, this form is described as a composite capital.

The form reminiscent of Corinthian capitals was also used as the culmination of columns in the synagogue in Łańcut. In this case, however, the proportions of the capital are strongly disturbed, and the forms were barbarized (probably acanthus leaves were the pattern). The described forms do not change the fact that the columns do not have bases, and the archivolt crowned with a key has obtained a greatly simplified stucco profiling.

Forms of Corinthian capitals appear no earlier than at the end of the 16th century in the synagogue in Tarnów⁵. Both the form of capitals in Tarnów synagogue, as well as in Ostrog or Lviv, referred more to the Serlio treaty than the solution proposed by Villalpando and Prado. The use of classic acanthus leaf decoration in all cases indicates the lack of association with the solution proposed by the Jesuits. The more so that in synagogues, one cannot find forms of complete Solomonian order, and virtually no object has any decorations of the archivolt, which would be based on a Jesuit reconstruction.

Spiral column and order of the Jerusalem Temple

In addition to the concept by Villalpando and Prado, whose reception is typical in the 17th century, in the 16th century, there were patterns of spiral columns rooted in the Middle Ages as elements of the Jerusalem Temple. In the Renaissance, the Jerusalem Temple was often depicted with winding columns, for example, in France by Jean Fouquet [20, pp. 90–93, 154–169]. The motif of a spiral column in connection with the temple is also visible in the paintings of Rafael⁶ or Francesco de Holland.

The recognition that the columns of the temple were spiral could have been associated with tradition that columns of the first basilica of St. Peter was sent to Italy as a spolia from the temple in Jerusalem [21]. This legend lasted until the 18th century [20, p. 154].

The practical use of spiral columns in Italian architecture was rather attributed to private or simple architecture, or referred to as “rural” often associated with rough rustic and Bacchanic motifs⁷ [20, pp. 169, 170], [17]. Leon Battista Alberti and Vincenzo Scamozzi mention that, along with other labile pillars, spiral columns are fun variants of the classical canon, which, if any, are only suitable in the private sphere. Scamozzi claimed that this form indicates the dubious neighborhood of the then rejected “Gothic”. Apparently, it refers to those medieval spiral columns that Giorgio Vasari and later Guarino Guarini described earlier as typical for “Gothic”. Scamozzi also believed that the winding columns were particularly popular in France [17].

⁵ Motyw ten pojawia się również w dekoracjach szaf na roduły. Po raz pierwszy prawdopodobnie w bożnicy Wysokiej w Krakowie.

⁶ Na obrazie *Uleczenie sparaliżowanego mężczyzny* Rafael pokazuje kolumny świątynne o skręconych spiralnie trzonach.

⁷ Przykładem takiego rozwiązania może być szkoła jazdy Giulio Romano w pałacu książęcym w Mantui.

⁵ This motif also appears in the decorations of Aron ha-Kodesh. For the first time, probably in the High synagogue in Kraków.

⁶ In the painting *Healing of a paralyzed man*, Rafael shows temple columns with spiral-wound stems.

⁷ An example of such a solution would be the Giulio Romano riding school at the Ducal Palace in Mantua.

z innymi labilnymi filarami spiralne kolumny stanowią zabawne warianty klasycznego kanonu, które, jeśli w ogóle, są odpowiednie tylko w sferze prywatnej. Scamozzi twierdził, że taka forma wskazuje na wątpliwe sąsiedztwo wówczas odrzuconego „gotyku”. Najwyraźniej odnosi się do tych średniowiecznych spiralnych kolumn, które Giorgio Vasari i później Guarino Guarini opisali wcześniej jako typowe dla „gotyku”. Scamozzi uważał również, że kolumny kręte były szczególnie popularne we Francji [17].

Pomimo renesansowego sceptycyzmu wobec stosowania w architekturze „wysokiej” spiralnych kolumn, w 1549 r. ukazał się zbiór sztychów *Exempla arcuum* francuskiego architekta Jacques’a Androueta Ducerceau. Autor pokazał w nim na rysunkach między innymi stworzony przez siebie układ porządku salomonowego, w tym elementów takich jak opaski okienne, drzwi etc. [17]. W 1562 r. z kolei Giacomo Barozzi da Vignola opublikował w swoim traktacie architektonicznym *Regola delle cinque ordini d’architettura* schemat wykreślenia kolumny o spiralnym trzonie. Opisał to również d’Aviler, pokazując podobny schemat i podkreślając związki tego wzorca ze świątynią jerozolimską [14, s. 122, 123].

Porządek salomonowy zaproponowany przez Villalpando i Prado został przededefiniowany w oparciu o spiralne kolumny w 1660 r. w *Tratado de la pintura sabia* [22]⁸ Juana Ricciego (1600–1681) [23, s. 79]. Autor był benedyktynem, teologiem, malarzem. Zajmował się pisaniem o architekturze, jednak patrzył na nią przez pryzmat malarstwa i religii [24, s. 175]. Akceptował porządki architektoniczne pojawiające się w innych traktatach, np. u Serlia. Ricci poszukiwał jednak najwyższego porządku architektonicznego [24, fol. 1.4], który stanowiłby kompendium doskonałości, dlatego nie wystarczały mu zaproponowane przez Vignolę spiralne kolumny. Porządek świątyni Salomona musiał być kompletny, a więc mieć bazę i architrav, które komponowałyby się ze spiralnym trzonem, co sprawia, że przypomina rozwiązania proponowane w *Exempla arcuum*. To prawdopodobnie doprowadziło do napisania przez Ricciego w 1663 r. *Brabe Tratado de Arquitectura acerca del Orden Salomónico Entero*. Trzeba przyznać, że prawdopodobnie to dzieło zakorzeniło – zwłaszcza w architekturze hiszpańskiej – porządek salomonowy, w którego skład wchodziły spiralne kolumny (il. 5), podobne do tych przy baldachimie zaprojektowanym przez Berniniego w bazylice św. Piotra i użyte do przedstawienia świątyni w malarstwie Rafaela i Francesca de Hollanda.

Oczywiście ta forma nie została bez odzewu. Między innymi Juan Caramuel Lebkowitz, hiszpański duchowny i pisarz, w swoim dziele *Architectura civil recta y obliqua* [25] poświęcił sporą część zagadnieniom świątyni Salomona, w tym kolumnie o skręconym trzonie (il. 5). Wydaje się jednak, że jednym z najbardziej znanych propagatorów tej formy porządku salomonowego był Guarino Guarini. To on łączył różne wpływy w swoich przemyśleniach,

Despite the Renaissance skepticism about the use of spiral columns in “high” architecture, in 1549, a collection of engravings *Exempla arcuum* from the French architect Jacques Androuet Ducerceau appeared. The author showed in his drawings, among others, a system of the Solomon order he created, including elements such as window bands, doors, and other details [17]. In 1562, in turn, Giacomo Barozzi da Vignola published in his architectural treaty *Regola delle cinque ordini d’architettura* a scheme for deleting a spiral-shaped column. D’Aviler also described this, showing a similar pattern and emphasizing the relationship of this pattern with the Jerusalem Temple [14, pp. 122, 123].

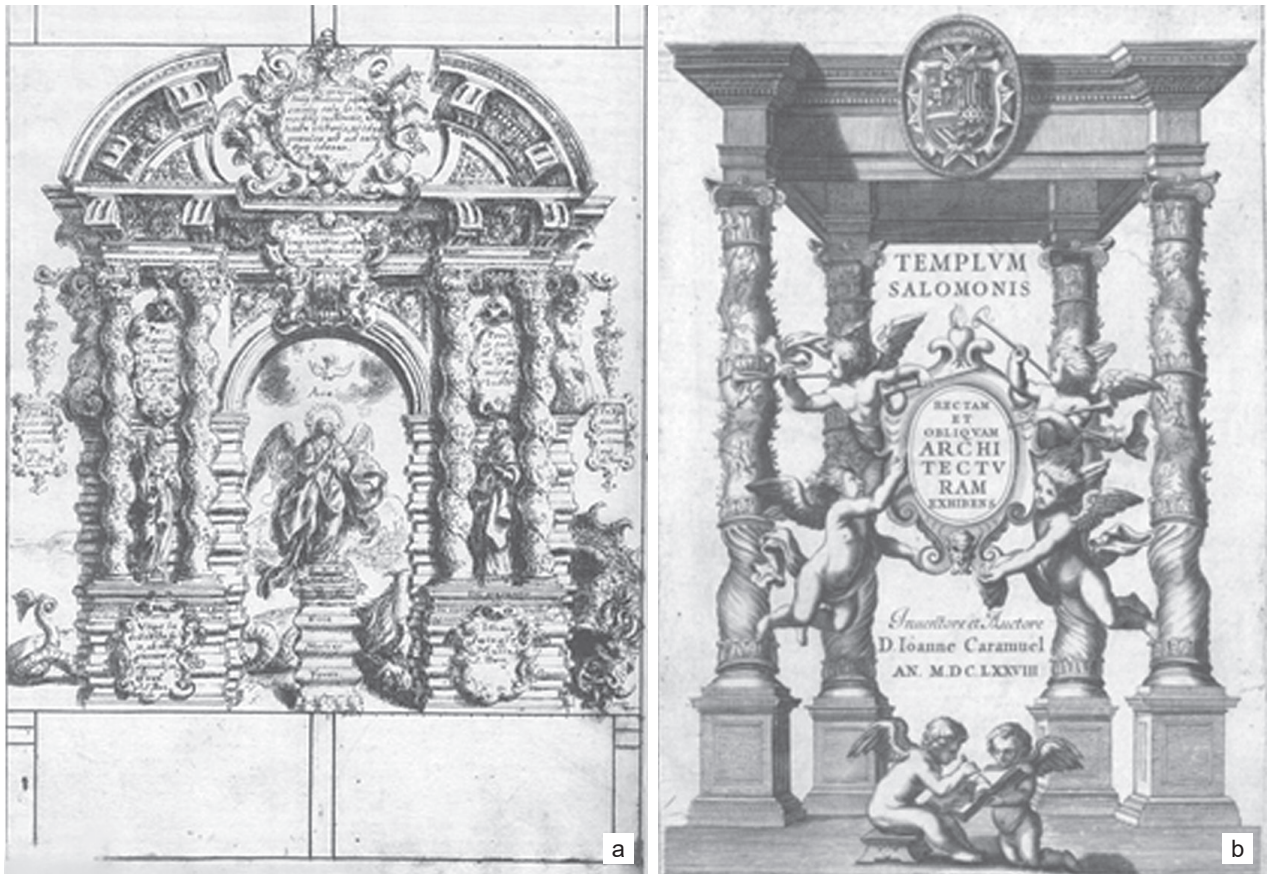
The Solomon order proposed by Villalpando and Prado was redefined based on spiral columns in 1660 in the *Tratado de la pintura sabia* [22]⁸ by Juan Ricci (1600–1681) [23, p. 79]. The author was a Benedictine, theologian, and painter. He wrote about architecture, but he looked at it through the lens of painting and religion [24, p. 175]. He accepted architectural orders appearing in other treatises, e.g., in Serlio. Ricci, however, he was looking for the highest architectural order [24, fol. 1.4], that would constitute a compendium of perfection, so the spiral columns proposed by Vignole were not enough. The order of the temple of Solomon had to be complete, and therefore have a base and architraves that would blend in with the spiral shaft, which makes it resemble the solutions proposed in *Exempla arcuum*. This probably led Ricci to write in 1663 *Brabe Tratado de Arquitectura acerca del Orden Salomónico Entero*. Admittedly, this work probably rooted – especially in Spanish architecture – the Solomonic order, which included spiral columns (Fig. 5), similar to those at the canopy designed by Bernini in the Basilica of St. Peter and used to depict the temple in the paintings of Rafael and Francesco de Holland.

Of course, this form was not without response. Among others, Juan Caramuel Lebkowitz, a Spanish priest and writer, in his work *Architectura civil recta y obliqua* [25] devoted a large part to the problems of the temple of Solomon, including a column with a twisted stem (Fig. 5). However, it seems that one of the best-known propagators of this form of the Solomon order was Guarino Guarini. He combined various influences in his thoughts, also referring to the Jesuit concept. In the *Trattato di Architettura civile*, he presented the third Corinthian order Corinto Supremo (Fig. 6), which was to be a wave order “unknown to the Greeks and Romans” [26, pl. 19]. It seems crucial that Guarini did not use bases in his order. Capitals were also interpreted quite freely. There were festoons, non-palm leaves, cherub heads, whose wings were volutes (Fig. 7). An attempt to use just such columns can be seen in the drawings of the unrealized church of S. Maria della Divina Providenza in Lisbon.

The popular spiral column motif in Spain was also used in Italian Baroque architecture, although it should be noted

⁸ Traktat wydano dopiero w 1930 r. Do tego czasu był tylko w formie manuskryptu.

⁸ The Treaty was issued only in 1930. By this time, it was only in manuscript form.

Il. 5. Porządek świątyni Salomona:

- a) Juan Ricci, *Tratado de la pintura sabia*, 1659 (źródło: [22, Lam XI]);
 b) Juan Caramuel Lebkowitz, *Architectura civil recta y obliqua*, 1678 (źródło: [25])

Fig. 5. The Order of the Temple of Solomon:

- a) Juan Ricci, *Tratado de la pintura sabia*, 1659 (source: [22, Lam XI]);
 b) Juan Caramuel Lebkowitz, *Architectura civil recta y obliqua*, 1678 (source: [25])

również nawiązując do koncepcji jezuickiej. W *Trattato di Architettura civile* przedstawił on trzeci porządek koryncki Corinto Supremo (il. 6), który miał być porządkiem falującym „nieznanym Grekom i Rzymianom” [26, pl. 19]. Istotne wydaje się to, że Guarini nie wykorzystywał w swoim porządku baz. Kapitele również były dość dowolnie interpretowane. Pojawiały się festony, liście inne niż palmowe, głowy cherubów, których skrzydła stanowiły woluty (il. 7). Próbę zastosowania właśnie takich kolumn widać na rysunkach niezrealizowanego kościoła S. Maria della Divina Providenza w Lizbonie.

Popularny w Hiszpanii motyw spiralnych kolumn wykorzystywano w baroku również w architekturze włoskiej, choć właściwie trzeba zwrócić uwagę, że częściej pojawiał się on jako element wystroju wnętrz lub retabulów ołtarzowych. W Hiszpanii na uwagę zasługują ołtarz autorstwa José de Churruery z 1692 r. w kościele San Esteban w Salamance czy fasada kościoła Matki Bożej z Betlem w Barcelonie. We Włoszech takie rozwiązanie zastosowano w ołtarzu kościoła del Jesu w Lecce oraz fasadzie kościoła San Giovanni Battista w tym samym mieście autorstwa Giuseppe Zimbali z 1690 r.

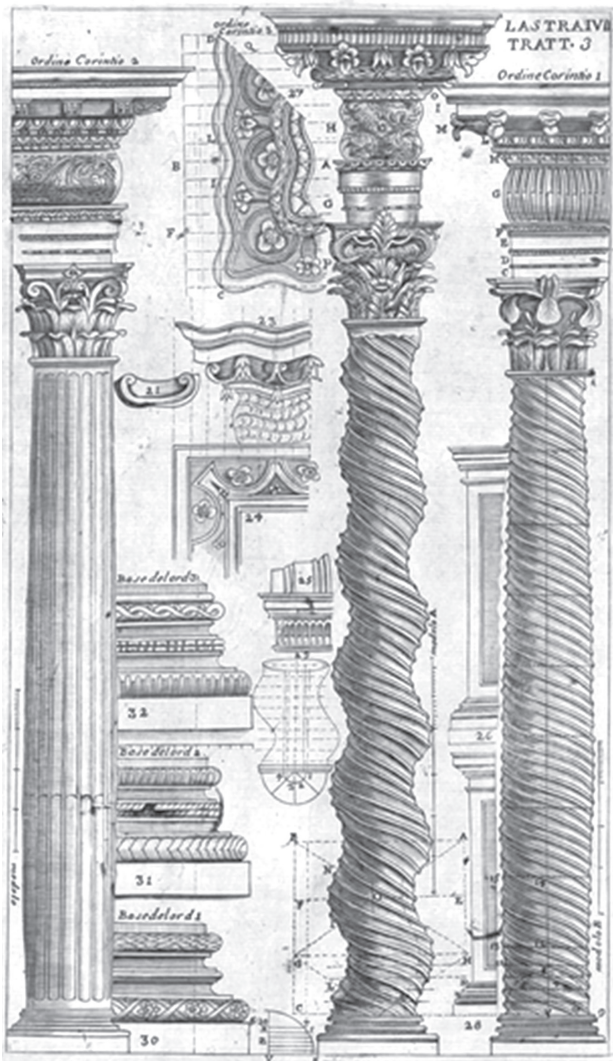
Motyw kolumn o skręconym trzonie stosowano również w architekturze polskiej. Z pewnością należy zwrócić

that it appeared more often as an element of interior design or altar retablos. In Spain, the altar by José de Churruer from 1692 in the church of San Esteban in Salamanca or the façade of the church of Our Lady with Bethel in Barcelona deserves attention. In Italy, such a solution was used at the altar in the church of Jesu in Lecce and the façade of the church of San Giovanni Battista in the same city by Giuseppe Zimbali from 1690.

The motif of columns with a twisted stem was also used in Polish architecture. Indeed, one should pay attention to the side altars of the church of Our Lady of Perpetual Help and Saint. Mary Magdalene in Poznań by Bogusław Nataniel Wąsowski. These retablos drew patterns from the church of Sant’Ignazio in Rome. Similarly, side altars in the Dominican church in Tarnobrzeg.

Summary

Both the reconstruction of Villalpando and Prado, as well as the earlier work of Ducerceau, influenced modern architectural theorists, leaving their mark on the architectural treatises they created. Both solutions were identified with the order of the Jerusalem Temple, which was confirmed by numerous arguments, often of aesthetic

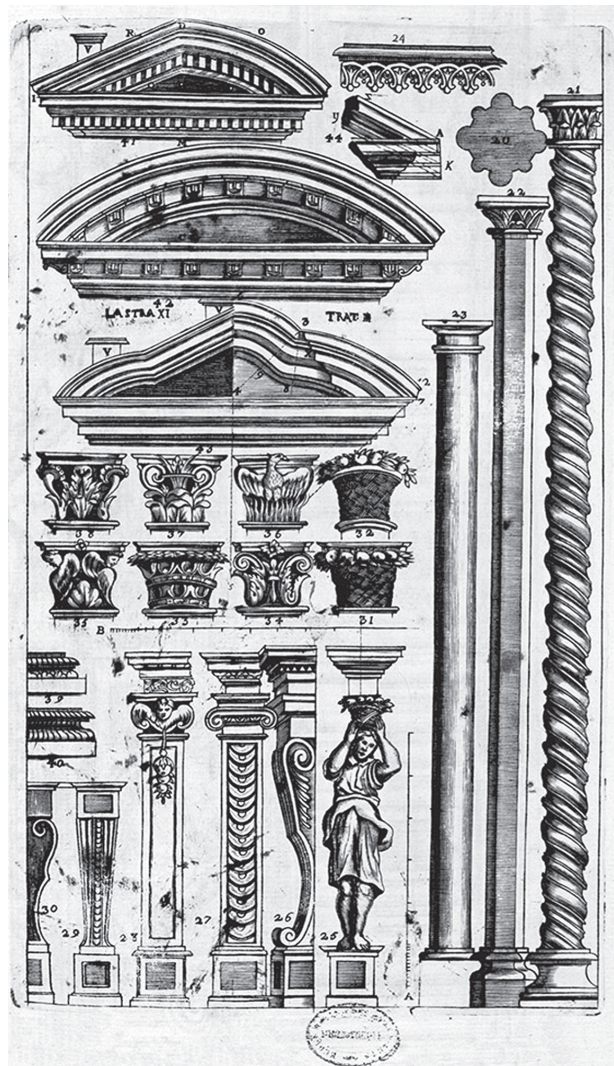

Il. 6. Porządek Corinto Supremo.

Guarino Guarini, *Trattato di Architectua civile*, 1737 (źródło: [26])

Fig. 6. The Order Corinto Supremo.

Guarino Guarini, *Trattato di Architectua civile*, 1737 (source: [26])

Il. 7. Porządek Corinto Supremo.

Guarino Guarini, *Trattato di Architectua civile*, 1737 (źródło: [26])

Fig. 7. The Order Corinto Supremo.

Guarino Guarini, *Trattato di Architectua civile*, 1737 (source: [26])

uwagę na ołtarze boczne kościoła Matki Boskiej Nieustającej Pomocy i św. Marii Magdaleny w Poznaniu autorstwa Bogusława Nataniela Wąsowskiego. Retabula te czerpały wzorce z kościoła Sant' Ignazio w Rzymie. Podobnie ołtarze boczne w kościele dominikanów w Tarnobrzegu.

Podsumowanie

Zarówno rekonstrukcja Villalpando i Prado, jak i wcześniejsza od niej praca Ducerceau wpłynęły na nowożytnych teoretyków architektury, odciskając swoje piętno w tworzonych przez nich traktatach architektonicznych. Jedno i drugie rozwiązanie utożsamiano z porządkiem świątyni jerozolimskiej, potwierdzając to twierdzenie licznymi argumentami często natury estetycznej. We Włoszech i Europie Centralnej w renesansie i wczesnym baroku widać większe zainteresowanie rozumianym jako antyczny i idealny układ proponowanym przez Villalpando, podczas gdy motyw spiralnej kolumny święcił triumfy

nature. In Italy and Central Europe, in the Renaissance and early Baroque, there is more interest in the ancient and ideal arrangement proposed by Villalpando. The spiral column motif celebrated a triumph in architecture after 1630, i.e., after Bernini used this motif in the confession of St. Peter.

The motif of spiral columns as a form associated with the Jerusalem Temple influenced the architecture of the Iberian Peninsula, especially in the Baroque era, which can be combined with the work of Ricci and Guarini.

It seems that in Poland, the reception of the Solomon theme proposed by Villalpando led the clear lead. The motif of spiral columns slightly influenced the architecture of mature Baroque. It reached Poland together with architects from Italy, preferably through the Jesuits (similarly to the reconstruction of Villalpando) and the architecture created there (the confession of St. Peter).

The order used in the Jerusalem Temple fascinated modern architects. Its forms depended on the way art was understood and how its origins were understood, and of-

w architekturze po 1630 r., czyli po zastosowaniu tego motywu przez Berniniego w konfesji św. Piotra.

Motyw spiralnych kolumn jako formy wiązanej ze świątynią jerozolimską zdecydowanie bardziej oddziaływał na architekturę Półwyspu Iberyjskiego, zwłaszcza w dobie baroku, co można łączyć z pracą Ricciego i Guariniego.

Wydaje się, że w Polsce zdecydowany prym wiodła recepcja motywu salomonowego zaproponowanego przez Villalpando. Motyw spiralnych kolumn nieznacznie oddziaływał na architekturę dojrzałego baroku i dotarł do Polski wraz z architektami z Włoch raczej za sprawą jezuitów (podobnie jak rekonstrukcja Villalpando) i stworzonej tam architektury (konfesja św. Piotra).

Porządek stosowany w świątyni jerozolimskiej fascynował architektów nowożytnych, a jego formy zależały od sposobu rozumienia sztuki i jej początków oraz często lokalnych uwarunkowań i wyobrażeń poszczególnych teoretyków architektury na temat idealnego porządku architektonicznego i detalu, z którego powinien się składać. Nie zmienia to jednak faktu, że liczne, często sprzeczne opisy pozwoliły na niezwykle rozwój spekulatywnych prac rekonstrukcyjnych, które następnie starano się za pomocą zaproponowanych tam rozwiązań i detali stosować w praktyce.

ten on the local conditions and ideas of individual architectural theorists about the ideal architectural order and the detail. However, this does not change the fact that numerous, often contradictory descriptions have allowed for extraordinary development of speculative reconstruction works, which were then tried to be put into practice using the solutions and details proposed there.

Translated by
Mateusz Michalski

Bibliografia/References

- [1] Kaczynski B.M., *Illustrations of Tabernacle and Temple Implements in the „Postilla in Testamentum Vetus” of Nicolaus de Lyra*, „The Yale University Library Gazette” 1973, Vol. 48, No. 1, 1–11.
- [2] Offenberg A.K., *Jacob Jehuda Leon (1602–1675) and his Model of the Temple*, [w:] J. van den Berg, E.G.E. van der Wall (eds), *Jewish-Christian Relations in the 17th Century. Studies and Documents*, Cluwer Academic Publishers, Dordrecht–Boston–London 1988, 95–115.
- [3] *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, Biblia Tysiąclecia*, Pallottinum, Poznań 2000.
- [4] *The Letter of Aristeeas*, R.H. Charles (ed.), The Clarendon Press, Oxford 1913.
- [5] Wischnitzer R., *Maimonides’ Drawings of the Temple*, „Journal of Jewish Art” 1974, No. 1, 16–27.
- [6] Kowalczyk J., *Elementy świątyni Salomona w kościołach nowożytnych w Polsce*, [w:] P. Paszkiewicz, T. Zadrozny (red.), *Jerozolima w kulturze europejskiej*, Instytut Sztuki PAN, Warszawa 1997, 395–406.
- [7] Villalpandus J.B., Pradus H., *In Ezechielem explanationes et apparatus urbis ac templi Hierosolimitani. Commentarii et emag-inibus illustratus opus...*, T. 2, Rome 1596–1604 [Národní knihovna České republiky, sygn. 27 A 000003/T.2].
- [8] Hersey G.L., *Architecture and Geometry in the Age of the Baroque*, University of Chicago Press, Chicago–London 2000.
- [9] Michalski M., *Architektura judaizmu – wybrane aspekty zagadnienia na przykładach zachowanych synagog z XVII i XVIII w. z terenu obecnej Polski*, praca doktorska, WA Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2015.
- [10] Scamozzi V., *L’idea della architettura universale*, Venezia 1615.
- [11] Serlio S., *Extraordinario libro di architettura*, Venetia 1560 [IRIS Consortium, sygn. 000278449].
- [12] Kravtsov S.R., *Juan Bautista Villalpando and Sacred Architecture in the Seventeenth Century*, „Journal of the Society of Architectural Historians” 2005, Vol. 64, No. 3, 312–339.
- [13] Kowalczyk J., *Porządek salomonowy w polskiej architekturze nowożytnej*, [w:] L. Kalinowski, S. Mossakowski, Z. Ostrowska-Kęłbowska (red.), *Claret Opus. Studia z dziejów sztuki dedykowane Mieczysławowi Zlatowi*, Wydawnictwo UW, Wrocław 1998, 225–236.
- [14] d’Aviler A.C., *Cours d’architecture*, Paris 1738.
- [15] Deupi V., *Architectural Temperance: Spain and Rome, 1700–1759*, Book Now, London 2015.
- [16] de Chambrai F., *Parallele de l’architecture antique et de la moderne avec un recueil des dix principaux auteurs qui ont écrit des cinq ordres*, Paris 1650.
- [17] Günther H., *Die Salomonische Säulenordnung. Eine unkonventionelle Erfindung und ihre historischen Umstände*, „RIHA: Journal of the International Association of Research Institutes in the History of Art” 2011, Nr. Januar, Aufsatz 0015, <https://www.riha-journal.org/articles/2011/2011-jan-mar/guenther-salomonische-saeulenordnung> [accessed: 29.11.2019].
- [18] Kowalczyk J., *Sebastiano Serlio a sztuka polska: o roli włoskich traktatów architektonicznych w dobie nowożytnej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1973.
- [19] Miłobędzki A., *Architektura polska XVII wieku*, PAN, Warszawa 1980.
- [20] Tuzi S., *Le colonne e il tempio di Salomone. La storia, la leggenda, la fortuna*, Gangemi, Roma 2002.
- [21] Perkins J.B.W., *The Shrine of St. Peter and its Twelve Spiral Columns*, „The Journal of Roman Studies” 1952, Vol. 42, No. 1–2, 21–33.
- [22] Ricci J.A., *Tratado de la pintura sabia und Epitome arquitecturæ de ordine Salomonico integro (1663)*, [w:] E.T. Monzó, E.L. Ferrari (eds), *La vida y la obra de Fray Juan Ricci*, Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes, Madrid 1930 [Zentralinstitut für Kunstgeschichte, sygn. D-Ri 196/160/1].
- [23] Schmidt H.W., *Die gewundene Säule in der Architekturtheorie od 1500 do 1800*, Hochschul Verlag, Stuttgart 1978.
- [24] Ramirez A.J., *Guarino Guarini Fray Juan Ricci and the „Complete Salomonic Order”*, „Art History” 1981, Vol. 4, No. 2, 175–185.
- [25] Lebkowitz J.C., *Architectura civil recta y obliqua*, 1678 [Getty Research Institute, sygn. ark:/13960/t2c82z42m].
- [26] Guarini G., *Trattato di Architettura civile*, Torino 1841 [Getty Research Institute, sygn. ark:/13960/t6k09q958].

Streszczenie

Celem pracy jest wskazanie wpływu świątyni jerozolimskiej na architekturę europejską, w tym w szczególności polską. W pracy podjęto się analizy wzorca, jakim jest architektura świątyni jerozolimskiej, w oparciu o różne podania. Odniesiono się również do dwóch wątków, którymi są kolumny przed wejściem do świątyni, ich symbolika i metaforyczne implementacje w architekturze synagogałnej od czasów średniowiecznych i w chrześcijańskiej architekturze sakralnej, głównie okresu nowożytnego, oraz zagadnienia porządku salomonowego, jego zasad opracowania w nowożytnych traktatach architektonicznych i praktycznego zastosowania w architekturze sakralnej. Recepcję form porządku salomonowego w oparciu o komentarz do wizji Ezechiela autorstwa Villalpando i Prado oraz pracę Juana Ricciego starano się przedstawić za pomocą nowożytnych form architektury przede wszystkim polskiej, pokazując jednocześnie, jak różne wyobrażenia, detale i symbolikę przyjmowano, definiując porządek świątyni jerozolimskiej.

Słowa kluczowe: porządek salomonowy, świątynia jerozolimska, Villalpando, Prado, In Ezechielem, Jakin, Boaz

Abstract

The purpose of the work is to indicate the impact of the Jerusalem festival on European architecture, in particular Polish. The paper attempts to analyze the pattern of the Jerusalem Temple architecture. Two threads dominate the work. The first are columns before entering the temple, their symbolism and metaphorical implementations in synagogue architecture since ancient times and in Christian sacral architecture mainly of the modern period. The second is the issue of the Solomon order, its principles of development in modern architectural treaties, and practical application in sacral architecture. The reception of forms of the Solomon order based on the commentary to the Vision of Ezekiel by Villalpando and Prado and the work of Juan Ricci was attempted in order to present on the example of modern forms of architecture primarily Polish at the same time showing how different ideas were adopted when defining the order of the Jerusalem Temple.

Key words: Solomon order, Jerusalem Temple, Villalpando, Prado, In Ezechielem, Jachin, Boaz